

mın kıraati, selâmdan sonra müezzinler tarafından okunan tesbihat ve dualar şeklinde sıralanabilir. Bunların dışında değişik zaman ve yerlerde okunmakla birlikte cami müsikisi türleri içine giren temcîd, salâ (salât), münâcât, tekbir, salât-ı ümmiyye, mevlid, mi'râciye, Muhammediye, tevşih, carni na'tı ve ramazan ilâhileri de önemli birer form olarak ortaya çıkmaktadır (bk. CAMİ MÜSİKİSİ).

Tekke müsikisi ise cehrî tarikatların zikirleri esnasında daha çok ritme dayalı, bazan bir veya birkaç enstrümanın da iştirâkiyle ortaya çıkan müsikidir. Tekke müsikisi formları şu şekilde sıralanabilir: Mevlevî âyini, mersiye, kaside, ism-i celâl, durak, şugul, savt ve nefes. Na't ve ilâhi formları ortak özellikleri gereği hem cami hem de tekkede okunmaktadır; bu ise her iki müsikide de müşterek taraflar olduğunu gösterir. Ancak tekke ilâhileri bazan müsikî aletleri refakatinde okunabildiği halde cami ilâhilerinde bu mümkün değildir (bk. TEKKE MÜSİKİSİ).

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, III, 54; Ergun, *Antoloji*, I, 11, 13; Nuri Özcan, *Onsekizinci Asırda Osmanlılarda Dinî Müsikî* (doktora tezi, 1982), MÜ İlahiyat Fakültesi, s. 2-3, 10-11.

NURİ ÖZCAN

DİNSİZLİK

(bk. İLHÂD).

DİPLOMATİK

Belgelerin özelliğini inceleyen bilim dalı.

Grekçe asıllı bir kelime olan *diploma* "ikiye katlanmış şey, katlanmış kâğıt" anlamına gelir. Kelime eski Yunan'da "iki levha arasına yazılmış hukuk akdi" için de kullanılmıştır. Latince'deki karşılığı ise "tavsiyenâme veya salâhiyet kâğıdı"dır. Roma'da imparator veya senato tarafından posta vasıtalarında kullanılmak üzere verilen pasaporta ve askerlik yapanlara bazı imkânlar sağlayan imtiyaznâmeye de diploma denmiştir. Ortaçağ'da resmî devlet daireleri tarafından diploma kelimesi yerine "berat, mektup, belge" mânalarına gelen *charta*, *epistola*, *littera*, *pagina*, *briet* ve *urkun* de kelimeleri kullanılmıştır. Fransızca'da *diplôme* "şehâdetnâme, berat, imtiyaz" anlamlarını taşımakta; aynı kökten ge-

len *diplomatik* ise "şehâdetnâme, imtiyaznâme ve eski ahid ve kanunlarla berat vb. şeyleri halletme fenni", daha geniş anlamda "hukukî ve idarî önem taşıyan belge ve resmî kayıtları malzeme ve muhteva yönünden inceleyen bilim dalı" şeklinde tarif edilmektedir. *Diplomatika* olarak da kullanılan *diplomatik*, çeşitli belgelerin yazılış tarz ve şartları, kullanılma yerleri, ihtiva ettiği unsurları ve zaman içinde belgelerin özelliklerinde meydana gelen değişiklikleri inceler.

Diplomatîğin bir ilim olarak ortaya çıkması pratik bir ihtiyaçtan doğmuştur. Ortaçağ Avrupası'nda savaşlar sonucu kaybolan belgelerin yenilenmesi sırasında sahtelerinin de düzenlenmiş olması hakikî ve sahte belgelerin tesbiti işini gündeme getirmiş ve bunların özelliklerinin belirlenmesi konusundaki çalışmalar neticesinde de diplomatik ilmi ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyıl sonlarında Milanolu piskoposluk üyelerinin, hakikiliğinden şüphelenerek incelenmek üzere papalığa gönderdikleri, Papa III. Innocent (1198-1216) tarafından yazıldığı iddia edilen mektubun sahte olduğu anlaşılınca gerçekte sahte bir belgenin farkları papalıkça ortaya konmaya çalışıldı. Bundan sonra diplomatikle ilgili bazı çalışmalar yapıldı; hatta Cizvit Daniel van Papebroeck, 1675'te yayımlanan *Acta santrum*'daki yazısında Saint Denis Manastırı'ndaki krallık belgelerinin hepsini ayırım yapmaksızın sahte olarak vasıflandıracak kadar ileri gitti. Diplomatik hakikî mânada ilim olma hüviyetini, ancak Fransız Bénédictin tarikatı mensubu olan Dom Jean Mabillon'un 1681'de Latince olarak kaleme aldığı *De re diplomatica libri sex* adlı eseriyle kazandı. Bu eserle arşiv belgelerinin özellikleri tesbit edilerek araştırma ve inceleme usullerinin temelleri atıldığı gibi hakikî ve sahte belgelerin ayırt edilmesi hususunda kaideler de kondu.

Jean Mabillon'un eserini, XVIII. yüzyılda diğer Avrupa devletlerinde diplomatik üzerine yayımlanan kitaplar takip etti. İngiltere'de Madox *Fomulare Anglicanum* (1702), İtalya'da Maffei *Istoria Diplomatica* (1727), Fransa'da René Prosper Tassin ve Charles François Toustain *Nouveau traité de diplomatique* (I-XV, Paris 1750-1765); D. de Vaines, *Dictionnaire de Diplomatique Gatterer, Elementa Artis Diplomaticae* (Göttingen 1765), Schoneman, *Essai de système général de diplomatique* (I-II, Hamburg 1801) adlı eserleriyle diplomatik ilmine

yenilikler getirdiler. İlk diplomatik öğretimi yapan müessese olan Ecoles des Chartes ise 1821'de Fransa'da açıldı; bunu XIX. yüzyılın ortalarında Viyana ve diğer Avrupa ülkelerinde açılanlar takip etti.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

İslâm Devletlerinde Diplomatik. Diplomatîğin tarihi İslâm'da Hz. Peygamber zamanına kadar gider. Bu konuda yapılacak araştırmalara ışık tutacak malzeme, bugüne ulaşabilmiş az sayıdaki belgeden ziyade kâtipler ve diğer görevliler için kaleme alınmış çeşitli türden eserlerdir. Hicrî ilk asırlardan itibaren düzenlenmiş olan evrak ve defterlerin nasıl tutulması gerektiği konusunda oldukça iyi ve sistemli şekilde hazırlanmış el kitapları metodik olarak ele alındığında bunların birer diplomatik kitabı olduğu görülür. Çünkü modern diplomatîğin ele aldığı bütün konular, bu erken dönem inşa ve kütüb kitaplarında bulunmaktadır. Nitekim Kalkaşendî (ö. 821/1418), kendi zamanına kadar bu alanda yapılan belli başlı çalışmaları görüp *Şubhu'l-a'sâ fî şinâ'ati'l-inşâ* adıyla on dört ciltlik bir İslâm diplomatik ansiklopedisi meydana getirmiştir.

Câhiliye dönemi Arap toplumunda oldukça zengin şifahî kültür ve edebiyatın bulunmasına karşılık yazılı evrak geleneğinin çok zayıf olduğu bilinmektedir. 610 yılında İslâmiyet'in ortaya çıkışı hemen her konuda yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, 622'de hicretle birlikte Medine şehir devletinin kurulması ise devlet geleneğinde yeni bir devir başlatmıştır. Hz. Peygamber'in dinî bir lider, devlet başkanı ve orduların kumandanı olması onun dinî, siyasî ve askerî alanlarda kararlar almasını, civarındaki kabileler ve devletlerle, hatta Bizans ve Sâsânî gibi o dönemin en büyük iki imparatorluğu ile temasa geçmesini, yazışmalar yapmasını zarurî kılmıştır. İbn Sa'd Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektuplarını eserinde bir araya getirmiştir (*eṭ-Ṭabakât*, I, 258-291). O oldukça yoğun sayılabilecek bu yazılı muhaberat Arap dünyası için tamamen yeni olan yazışma ilmini ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber kalem ve mürekkebin kullanılış biçimi, yazının tertibi, kimlere nasıl hitap edileceği, besmele, selâm, dua ifadeleri, mühür ve tarih koyma gibi modern diplomatik ilminin temel konuları ve problemleriyle bizzat ilgilenmiş, mektup ve yazılar yazdırırken istihdam